

IJTIMOIIY ONG STRUKTURASINING SHAKLLANISH MEXANIZMLARI VA UNING FUNKSIYALARI

Quramboyev Alisher Maxsudovich

Toshkent davlat agrar universiteti o'qituvchisi

E-mail:quramboyevalisher@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy ong strukturasining shakllanish mexanizmlari va uning asosiy funksiyalari falsafiy hamda sotsiologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy ongning kundalik va nazariy darajalari, shuningdek, siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy va estetik shakllari o'rganiladi. Ijtimoiy ongning shakllanish jarayoni tarixiy tajriba, ijtimoiy munosabatlar, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va mafkuraviy omillar orqali izohlanadi. Shuningdek, ijtimoiy ongning bilish, baholash, regulativ, integrativ va prognozlash funksiyalari jamiyat barqarorligi va taraqqiyotidagi o'rni bilan bog'liq holda asoslab beriladi. Globallashuv va axborotlashuv sharoitida ijtimoiy ong transformatsiyasi, qadriyatlar tizimining yangilanishi va mafkuraviy barqarorlikni ta'minlash masalalari ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy ong jamiyatning ma'naviy asosini tashkil etishini va uning izchil rivoji barqaror ijtimoiy tizimni shakllantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ong, ijtimoiy psixologiya, mafkura, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy institutlar, ijtimoiy munosabatlar, globallashuv, ma'naviy taraqqiyot, ijtimoiy barqarorlik, jamoatchilik fikri.

Abstract. This article analyzes the mechanisms of formation of the structure of social consciousness and its main functions based on philosophical and sociological approaches. The study studies the everyday and theoretical levels of social consciousness, as well as political, legal, moral, religious and aesthetic forms. The process of formation of social consciousness is explained through historical experience, social relations, the education system, the media and ideological factors. Also, the cognitive, evaluative, regulatory, integrative and predictive functions of social consciousness are substantiated in connection with their role in the stability and development of society. The issues of transformation of social consciousness, renewal of the value system and ensuring ideological stability in the conditions of globalization and informatization are also discussed. The results of the study show that social consciousness constitutes the spiritual basis of society and its consistent development is an important factor in the formation of a stable social system.

Keywords: social consciousness, social psychology, ideology, value system, social institutions, social relations, globalization, spiritual development, social stability, public opinion.

Аннотация. В данной статье анализируются механизмы формирования структуры общественного сознания и его основные функции на основе философского и социологического подходов. Исследование рассматривает повседневный и теоретический уровни общественного сознания, а также политические, правовые, моральные, религиозные и эстетические формы. Процесс формирования общественного сознания объясняется через призму исторического опыта, социальных отношений, системы образования, средств массовой информации и идеологических факторов. Также обосновываются познавательные, оценочные, регулятивные, интегративные и прогностические функции общественного сознания в связи с их ролью в стабильности и развитии общества. Рассматриваются также вопросы трансформации общественного сознания, обновления системы ценностей и обеспечения идеологической стабильности в условиях глобализации и информатизации. Результаты исследования показывают, что общественное сознание составляет духовную основу общества, а его последовательное развитие является важным фактором формирования стабильной социальной системы.

Ключевые слова: общественное сознание, социальная психология, идеология, система ценностей, социальные институты, социальные отношения, глобализация, духовное развитие, социальная стабильность, общественное мнение.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u nafaqat moddiy ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlar, balki ma‘naviy hayot, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy ong rivoji bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ijtimoiy ong jamiyatning o‘zini anglash shakli bo‘lib, u ijtimoiy borliqning ma‘naviy in‘ikosi sifatida namoyon bo‘ladi. U shaxslar va guruhlarining umumiy tasavvurlari, qarashlari, e‘tiqodlari, ideallari va qadriyatlari tizimini o‘z ichiga oladi. Shu bois ijtimoiy ongni o‘rganish jamiyatning ichki mexanizmlarini, barqarorlik omillarini va taraqqiyot yo‘nalishlarini anglashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Falsafa tarixida ijtimoiy ong muammosi doimo markaziy o‘rin egallagan. Karl Marx ijtimoiy ongni jamiyatning moddiy hayot sharoitlari bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilib, ijtimoiy borliq ijtimoiy ongni belgilashini ta‘kidlagan. Bu yondashuv ijtimoiy ongni iqtisodiy munosabatlar, ishlab chiqarish tizimi va sinfiy tuzilma bilan aloqador holda tushuntirishga imkon beradi. Shu bilan birga, Émile Durkheim “kollektiv ong” tushunchasini ilgari surib, jamiyat a‘zolarini birlashtiruvchi umumiy e‘tiqod va qadriyatlar tizimi ijtimoiy tartibning asosini tashkil etishini asoslab bergan.

Shuningdek, Max Weber ijtimoiy ongning diniy va ma‘naviy shakllari jamiyatning iqtisodiy va siyosiy institutlariga ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatib bergan. Uning fikricha, ma‘naviy qadriyatlar va e‘tiqodlar ijtimoiy harakatlarning motivatsion omili sifatida

namoyon bo‘ladi. Bu nazariy qarashlar ijtimoiy ongning jamiyat tuzilmasidagi o‘rni va funksional ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Ijtimoiy ong murakkab tuzilishga ega bo‘lib, u kundalik (oddiy) ong va nazariy ong darajalaridan iborat. Kundalik ong bevosita hayotiy tajriba asosida shakllansa, nazariy ong ilmiy, falsafiy va mafkuraviy tizimlarda mujassamlashadi. Bundan tashqari, ijtimoiy ong siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, estetik va falsafiy shakllarda namoyon bo‘ladi. Bu shakllarning o‘zaro uyg‘unligi jamiyat ma’naviy hayotining yaxlit tizimini tashkil etadi.

Zamonaviy globallashuv, axborotlashuv va raqamli texnologiyalar rivoji ijtimoiy ong shakllanish mexanizmlarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Ommaviy axborot vositalari, internet tarmoqlari va ijtimoiy media jamoatchilik fikrini shakllantirishda asosiy vositaga aylanmoqda. Natijada ijtimoiy ongning transformatsiyasi, qadriyatlar tizimining yangilanishi va mafkuraviy pluralizm jarayonlari kuchaymoqda. Bu esa ijtimoiy ong strukturasi va uning funksiyalarini chuqur tahlil qilish zaruratini keltirib chiqaradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — ijtimoiy ong strukturasi shakllanish mexanizmlarini va uning jamiyat hayotidagi asosiy funksiyalarini falsafiy-nazariy jihatdan tahlil qilishdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: Ijtimoiy ongning mohiyati va strukturaviy tarkibini aniqlash. Ijtimoiy ongning shakllanish mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil qilish. Ijtimoiy ongning asosiy funksiyalarini asoslab berish. Zamonaviy ijtimoiy jarayonlar sharoitida ijtimoiy ongning transformatsion xususiyatlarini ko‘rsatish.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u ijtimoiy ongni jamiyatning ma’naviy negizi sifatida kompleks yondashuv asosida tahlil qiladi. Amaliy jihatdan esa, mazkur izlanish natijalari ta’lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirish, sog‘lom mafkuraviy muhitni shakllantirish hamda jamiyat barqarorligini mustahkamlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy ong muammosi falsafa, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya va siyosatshunoslik fanlarida keng tadqiq etilgan nazariy masalalardan biridir. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy ongni tushuntirishda turli metodologik yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular uning mazmuni, strukturasi va shakllanish mexanizmlarini turlicha talqin qiladi.

Ijtimoiy ong masalasi nemis klassik falsafasida muhim o‘rin egallagan. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ijtimoiy ongni “mutlaq ruh”ning tarixiy rivojlanish jarayonidagi namoyon bo‘lish shakli sifatida talqin etgan. Uning fikricha, tarix — bu ongning o‘z-o‘zini anglash jarayoni bo‘lib, jamiyatdagi g‘oyaviy tizimlar va institutlar ong evolyutsiyasining mahsulidir. Materialistik yondashuv asoschisi Karl Marx esa ijtimoiy ongni ijtimoiy borliqning in’ikosi sifatida izohlagan. Unga ko‘ra, iqtisodiy bazis ustqurma (huquq, siyosat, mafkura va boshqalar)ni belgilaydi. Demak, ijtimoiy ongning shakllanish mexanizmlari jamiyatning moddiy ishlab chiqarish munosabatlari

bilan uzviy bog'liqdir. Bu g'oya keyinchalik marksistik sotsiologiyada keng rivojlantirilgan.

Sotsiologik yondashuvlar. Ijtimoiy ongni sotsiologik nuqtai nazardan o'rganishda Émile Durkheimning "kollektiv ong" konsepsiyasi muhim ahamiyatga ega. Durkheim jamiyatni individual onglar yig'indisi emas, balki o'ziga xos ma'naviy butunlik sifatida ko'radi. Uning fikricha, kollektiv ong jamiyat a'zolarini umumiy qadriyatlar va me'yorlar asosida birlashtirib, ijtimoiy tartib va barqarorlikni ta'minlaydi. Max Weber esa ijtimoiy ongni sub'ektiv ma'nolar tizimi sifatida talqin etadi. U ijtimoiy harakatlarni tushuntirishda individning ma'naviy motivlari va qadriyatlariga alohida e'tibor qaratgan. Weberning fikricha, diniy va axloqiy qadriyatlar iqtisodiy va siyosiy tizimlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy sotsiologiyada ijtimoiy ong jamoatchilik fikri, ommaviy madaniyat va kommunikatsiya jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganiladi. Axborot jamiyati sharoitida ijtimoiy ongning shakllanishida ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar hal qiluvchi rol o'ynashi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan.

Ijtimoiy psixologik yondashuv. Ijtimoiy ongni shakllantirish jarayonida ijtimoiy psixologiya muhim o'rin tutadi. Guruhiy ong, stereotiplar, ijtimoiy identifikatsiya va jamoatchilik fikri kabi tushunchalar orqali ijtimoiy ongning psixologik mexanizmlari izohlanadi. Ijtimoiy identifikatsiya nazariyasiga ko'ra, individ o'zini muayyan ijtimoiy guruh a'zosi sifatida anglash orqali umumiy qadriyatlar va me'yorlarni qabul qiladi. Bu jarayon ijtimoiy ongning integrativ funksiyasini mustahkamlaydi.

Zamonaviy globallashuv sharoitida ijtimoiy ong. Globallashuv jarayonlari ijtimoiy ong strukturasi va mazmuniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli kommunikatsiya, transmilliy madaniy almashinuv va axborot oqimining tezlashuvi natijasida qadriyatlar tizimida pluralizm kuchaymoqda. Shu bilan birga, mafkuraviy ta'sir va manipulyatsiya xavfi ham ortmoqda. Zamonaviy tadqiqotlarda ijtimoiy ongning media orqali shakllanish mexanizmlari, ijtimoiy tarmoqlarning jamoatchilik fikriga ta'siri va "axborot xavfsizligi" masalalari keng tahlil qilinmoqda.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab tadqiqotlar ijtimoiy ongning alohida jihatlariga — iqtisodiy, siyosiy yoki psixologik tomonlariga urg'u beradi. Biroq ijtimoiy ong strukturasi, uning shakllanish mexanizmlari va funksiyalarini kompleks, tizimli va integrativ yondashuv asosida o'rganish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ayniqsa, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ijtimoiy ongning dinamik o'zgarishlarini tizimli tahlil qilish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Mazkur analitik jadval ijtimoiy ongning tarkibiy elementlari, ularning shakllanish mexanizmlari, asosiy funksiyalari hamda jamiyat barqarorligiga ta'sirini tizimli ravishda ifodalaydi. Jadval orqali ijtimoiy ongning ko'p darajali tuzilmasi va funksional ahamiyati kompleks ravishda ochib beriladi.

1-jadval. Ijtimoiy ong strukturasi shakllanish mexanizmlari va funksional xususiyatlari

Ijtimoiy ong shakli	Shakllanish mexanizmlari	Asosiy funksiyalari	Jamiyat barqarorligiga ta'siri
Axloqiy ong	An'ana, tarbiya, ijtimoiy tajriba, qadriyatlar tizimi	Normativ-regulyativ, aksiologik	Ijtimoiy xulq-atvorni tartibga soladi, ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlaydi
Huquqiy ong	Qonunchilik, huquqiy institutlar, siyosiy tizim	Tartibga solish, himoya qilish	Qonun ustuvorligini mustahkamlaydi
Siyosiy ong	Siyosiy institutlar, OAV, mafkuraviy jarayonlar	Integrativ, mobilizatsion	Jamiyatni maqsad sari birlashtiradi
Diniy ong	Diniy ta'limotlar, e'tiqod, marosimlar	Ma'naviy-integrativ, aksiologik	Ma'naviy birlik va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi
Estetik ong	San'at, madaniyat, ijodiy faoliyat	Gnoseologik, tarbiyaviy	Estetik qadriyatlar orqali madaniy rivojlanishni ta'minlaydi
Ilmiy ong	Ta'lim tizimi, ilmiy tadqiqotlar, innovatsiya	Bilish, prognostik	Rivojlanish strategiyasini shakllantiradi

2-jadval. Ijtimoiy ong shakllanishining asosiy omillari va darajalari

Daraja	Asosiy omillar	Mexanizm turi	Natijaviy ko'rinish
Individual	Tarbiya, shaxsiy tajriba, ijtimoiy muhit	Psixologik-ijtimoiy	Shaxsiy qarashlar va e'tiqodlar
Guruh	Ijtimoiy qatlam, kasbiy guruh, milliy identitet	Kommunikativ	Guruh manfaatlari va qadriyatlari
Jamiyat miqyosida	Davlat siyosati, madaniyat, iqtisodiy tizim	Institutsional	Umummilliy mafkura va ijtimoiy qadriyatlar

Mazkur analitik jadval quyidagi ilmiy xulosalarni chiqarish imkonini beradi: Ijtimoiy ong ko'p qatlamli va tizimli hodisa ekanligi asoslanadi. Har bir ong shakli o'ziga xos shakllanish mexanizmlariga ega. Ijtimoiy ong funksiyalari jamiyat barqarorligi va taraqqiyotida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Individual, guruh va institutsional darajalar o'zaro uzviy bog'liq holda ishlaydi.

Muhokama, Mazkur tadqiqot natijalari ijtimoiy ong strukturasining shakllanish mexanizmlari murakkab, ko'p bosqichli va tizimli jarayon ekanligini ko'rsatadi. Ijtimoiy ong nafaqat individual tafakkur mahsuli, balki tarixiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy omillar ta'sirida shakllanuvchi ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan uni izohlashda klassik va zamonaviy falsafiy yondashuvlarning uyg'unligi muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Avvalo, ijtimoiy ongning shakllanishi moddiy hayot sharoitlari bilan uzviy bog'liq ekanligi haqidagi g'oya Karl Marx tomonidan asoslab berilgan. Uning fikricha, ijtimoiy borliq ijtimoiy ongni belgilaydi. Tadqiqot davomida bu tamoyil qisman tasdiqlandi, biroq zamonaviy jamiyat sharoitida ijtimoiy ongning nisbiy mustaqilligi ham mavjud ekanligi kuzatildi. Axborot texnologiyalari, global kommunikatsiya vositalari va transmilliy madaniy almashinuv jarayonlari ijtimoiy ongning shakllanishini tezlashtiruvchi va transformatsiyalovchi omil sifatida maydonga chiqmoqda.

Shuningdek, ijtimoiy ongni "ijtimoiy fakt" sifatida talqin qilgan Émile Durkheim yondashuvi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra, ijtimoiy ong jamiyatdan tashqarida emas, balki jamiyatning o'zida mavjud bo'lgan majburiy va normativ kuchdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, axloqiy va huquqiy ong shakllari aynan normativ-regulyativ mexanizmlar orqali jamiyat barqarorligini ta'minlaydi. Biroq normativ tizimlar zamonaviy pluralistik jamiyatda ko'p qirrali va ba'zan ziddiyatli xarakter kasb etmoqda.

Ijtimoiy ongning strukturaviy tahlili uning quyidagi asosiy elementlardan iborat ekanligini tasdiqladi: axloqiy, siyosiy, huquqiy, diniy, estetik va ilmiy ong. Bu elementlar o'zaro mustaqil emas, balki integrativ tizimni tashkil etadi. Masalan, siyosiy ong ko'pincha mafkuraviy komponent orqali axloqiy ongga ta'sir ko'rsatadi; ilmiy ong esa estetik va axloqiy qarashlarning yangilanishiga zamin yaratadi. Demak, ijtimoiy ongning barqarorligi uning ichki uyg'unligi va muvozanatiga bog'liq.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, ijtimoiy ongning funksiyalari jamiyat rivojlanishida strategik rol o'ynaydi. Xususan:

- Gnoseologik funksiya – voqelikni anglash va talqin qilish imkonini bera di;
- Aksiologik funksiya – qadriyatlar tizimini shakllantiradi;
- Normativ-regulyativ funksiya – ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi;
- Integrativ funksiya – jamiyat a'zolarini umumiy maqsad va g'oya atrofida birlashtiradi;
- Prognostik funksiya – ijtimoiy rivojlanish istiqbollari belgilaydi.

Zamonaviy globallashuv sharoitida ijtimoiy ongning transformatsiyasi tezlashmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi nisbat, an'anaviy va innovatsion qarashlar o'rtasidagi muvozanat masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonlarda ijtimoiy ongning barqarorligi uchun muhim omillar quyidagilar ekani aniqlanadi: Ta'lim va ma'naviy tarbiya tizimining uzluksizligi. Ijtimoiy adolat

tamoyillarining mustahkamligi. Madaniy identitetning saqlanishi va rivojlanishi. Axborot xavfsizligi va tanqidiy tafakkur rivoji. Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan biri – ijtimoiy ongning individual, guruhiiy va institutsional darajalarda shakllanish mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligidir. Agar ushbu darajalardan biri izdan chiqsa, ijtimoiy tizimda nomutanosiblik yuzaga keladi. Shu sababli ijtimoiy ongni boshqarish emas, balki uni ongli ravishda rivojlantirish va uyg‘unlashtirish zarur. Umuman olganda, tadqiqot natijalari ijtimoiy ong strukturasining shakllanishi tarixiylik, tizimlilik va kommunikativlik tamoyillariga asoslanishini ko‘rsatdi. Zamonaviy jamiyat barqarorligi ijtimoiy ongning mazmuni, darajasi va funksional samaradorligiga bevosita bog‘liqdir.

Xulosa. Mazkur tadqiqot doirasida ijtimoiy ong strukturasining shakllanish mexanizmlari va uning asosiy funksiyalari tizimli-falsafiy yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy ong murakkab, ko‘p darajali va dinamik tizim bo‘lib, u jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma‘naviy hayoti bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Birinchidan, ijtimoiy ongning shakllanishi individual, guruhiiy va institutsional darajalarda kechadi. Har bir daraja o‘ziga xos mexanizmlarga ega bo‘lib, ular o‘zaro ta’sir va integratsiya jarayonida yagona tizimni hosil qiladi. Bu jarayonda tarbiya, ta’lim, kommunikatsiya, ijtimoiy tajriba va tarixiy an’analar muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, ijtimoiy ong strukturasini axloqiy, huquqiy, siyosiy, diniy, estetik va ilmiy shakllardan iborat bo‘lib, ular bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq holda jamiyatning ma‘naviy hayotini tashkil etadi. Mazkur tarkibiy elementlarning uyg‘unligi jamiyat barqarorligi va ijtimoiy integratsiyaning muhim sharti hisoblanadi. Uchinchidan, ijtimoiy ongning gnoseologik, aksiologik, normativ-regulyativ, integrativ va prognostik funksiyalari jamiyat taraqqiyotida strategik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida ijtimoiy ongning aksiologik va integrativ funksiyalari milliy identitetni saqlash hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. To‘rtinchidan, klassik falsafiy konsepsiyalarda ijtimoiy ongning mohiyati turlicha talqin qilingan. Karl Marx ijtimoiy borliqning ongga nisbatan birlamchiligini asoslab bergan bo‘lsa, Émile Durkheim ijtimoiy ongni jamiyatning normativ tizimi sifatida talqin etgan. Max Weber esa ijtimoiy harakat va ma’no tushunchalari orqali ongning subyektiv jihatiga urg‘u bergan. Ushbu yondashuvlarning integratsiyasi ijtimoiy ongni kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Umuman olganda, ijtimoiy ong jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi. Uning shakllanish mexanizmlarini chuqur o‘rganish ijtimoiy siyosatni takomillashtirish, ma‘naviy-ma’rifiy jarayonlarni samarali tashkil etish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karl Marx. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Moscow: Progress Publishers.
2. Émile Durkheim. *The Rules of Sociological Method*. New York: Free Press.
3. Max Weber. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
4. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *Phenomenology of Spirit*. Oxford: Oxford University Press.
5. Talcott Parsons. *The Social System*. New York: Routledge.
6. Peter L. Berger va Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality*. New York: Anchor Books.
7. Anthony Giddens. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
8. Jürgen Habermas. *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press.
9. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat.
10. Zamonaviy ijtimoiy falsafa va sotsiologiya bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.